

แบบจัดทำรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

แบบ มก. ๒

ส่วนที่ ๑ ลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๑. ชื่อรายการ ปลาตะเพียนใบลาน, ปลาตะเพียนสาน

ชื่อเรียกในท้องถิ่น -

๒. ลักษณะของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม (เลือกได้มากกว่า ๑ ช่อง)

- ☐ วรรณกรรมพื้นบ้านและภาษา
- ☐ ศิลปะการแสดง
- ☐ แนวปฏิบัติทางสังคม พิธีกรรม ประเพณี และงานเทศกาล
- ☐ ความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาล
- ☒ งานช่างฝีมือดั้งเดิม
- ☐ การเล่นพื้นบ้าน กีฬาพื้นบ้านและศิลปะการต่อสู้ป้องกันตัว

๓. พื้นที่ปฏิบัติ

ตำบลท่าวาสุกรี และตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๔. สารสำคัญของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมโดยสังเขป

ปลาตะเพียนสานด้วยใบลานหรือที่นิยมเรียกกันว่า “ปลาตะเพียนใบลาน” เป็นเครื่องแขวนที่ใช้ใบลานสานขึ้นรูปจำลองปลาตะเพียนของจริง พร้อมส่วนประกอบอื่นๆ ผู้รวมกันเป็นพวง คล้ายฝูงปลาตัวน้อยๆ ที่แหวกว่ายไปตามสายน้ำ โดยมีแม่ปลาคอยควบคุม สันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ปรากฏหลักฐานอยู่ในพงศาวดาร คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม ว่ามีการขายปลาตะเพียนใบลานที่ถนนย่านป่าโหนด

“ถนนย่านป่าโหนดมีร้านขายทับโหนดไร่ปีแคว้งจ้งหน่อง เหลี่ยมขลุ่ยและหีบไม้โอโลกไม้ตะแบกไม้ขนุนไล่ผ้า แลข้างม้ากระดาศอู่เปลศาลพระภูมิ จะเว็จเขียนเทวรูปเสื่อลำแพน ปลาตะเพียนใบลานจิงจ้อชื่อตลาดป่าโหนด ๑”

ปลาตะเพียนใบลานเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่สำคัญของชาวจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ถือได้ว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมประจำถิ่นที่สืบทอดงานฝีมือเชิงช่างกันมายาวนานหลายร้อยปี และนับได้ว่าจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเป็นแหล่งผลิตปลาตะเพียนใบลานแหล่งใหญ่ในประเทศอีกด้วย

๕. ประวัติความเป็นมา

ว่ากันว่า ปลาตะเพียนใบลานเกิดขึ้นมาจากภูมิปัญญาคนเฒ่าคนแก่ ที่สั่งสมความรู้มาจากงานด้านจักสานที่คนไทยคุ้นเคยกันดี ในสมัยก่อนคนไทยมักอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ มีปู่ย่า ตายาย พ่อแม่ พี่น้อง และบรรดาญาติสนิท เมื่อสมาชิกในครอบครัวซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนวัยหนุ่มสาวให้กำเนิดทายาทขึ้นมา ภาระการเลี้ยงดูจะตกอยู่กับผู้หลักผู้ใหญ่ที่ปลดระวางจากงานประจำ โดยปล่อยให้คนหนุ่มสาวออกไปทำงานสร้างรายได้

คนเฒ่าคนแก่ซึ่งเป็นผู้ผ่านประสบการณ์ชีวิตมามาก จึงคิดหาอุบายในการหลอกล่อหลานเหลนที่ชอบร้องไห้โยเย โดยการนำปลาตะเพียนใบลานมาแขวนบนช่อเปลให้เด็กดูเพลินๆ จนลืมร้องไห้ จึงเป็นการลดภาระผู้ใหญ่ไปในตัว

ส่วนสาเหตุที่ปลาตะเพียนใบลานเป็นงานหัตถกรรมจักสานที่โดดเด่นของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา นั้นเนื่องจากเป็นอาชีพเก่าแก่ของชาวมุสลิมในชุมชนท่าวาสุกรี และชุมชนภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา ที่ทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ นานกว่า ๑๐๐ ปี โดยในสมัยอยุธยา ชาวมุสลิมกลุ่มนี้ได้อาศัยอยู่ในเรือตามแม่น้ำลำคลองและนิยมประกอบอาชีพล่องเรือค้าขายสินค้าไปตามลำน้ำ ส่วนใหญ่เป็นสินค้าจำพวกเครื่องเทศ ถ้วยชาม หม้อ ไห และของเล่นอื่นๆ ซึ่งคนไทยเรียกคนกลุ่มนี้ว่า “ชาวเรือแขกเทศ” เนื่องจากชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในเรือ มีความผูกพันกับสายน้ำจึงริเริ่มจักสานปลาด้วยใบลาน โดยลอกเลียนรูปแบบปลาตะเพียนซึ่งเป็นปลาน้ำจืดที่สวยงามและมีอยู่ทั่วไปในท้องน้ำ พบเห็นได้ในระหว่างล่องเรือ แล้วนำไปห้อยเป็นของเล่นสำหรับเด็ก ต่อมาปลาใบลานนี้ได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก จึงได้ผลิตเป็นสินค้าออกมาจำหน่ายอย่างจริงจัง และสืบทอดต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

แม้ปัจจุบัน อาชีพล่องเรือค้าขายจะเลือนหายไปจากชุมชนแถบนี้แล้ว เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลต่อวิถีชีวิต ทำให้ผู้คนที่เคยอาศัยทำมาหากินตามแม่น้ำลำคลอง ต่างพากันอพยพพากันมาตั้งบ้านเรือนและประกอบอาชีพอยู่บนบกแทบทั้งสิ้น แต่ความนิยมในการจักสานปลาตะเพียนใบลานยังคงไม่เลือนหายไป

อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่าเดิมทีชาวบ้านคงไม่ได้เรียกเครื่องแขวนรูปปลาที่ทำจากใบลานว่า “ปลาตะเพียนใบลาน” เหมือนเช่นปัจจุบัน แต่คงเรียกคำว่า “ปลาใบลาน” หรือ “ปลาโบราณ” นานวันเข้าทั้งสองคำได้ถูกนำมารวมกันเป็นกลายเป็นปลาตะเพียนใบลาน สอดรับกับลักษณะรูปร่างที่ดูคล้ายปลาตะเพียน และวัสดุที่นำมาประดิษฐ์อย่างใบลาน

และในสมัยก่อนปลาตะเพียนใบลานไม่ได้มีสีสันสดใสสวยงามเช่นในทุกวันนี้ ชาวบ้านสานปลาตะเพียนใบลานขึ้นง่ายๆ โดยทำเป็นตัวเดียวเท่านั้น หากคิดจะตกแต่งตัวปลาให้ดูดี ก็จะทำเพียงทาสี “รง” ซึ่งเป็นสีเหลืองซีดๆ ได้มาจากธรรมชาติ แล้วนำไม้มาเสียบตัวปลาแขวนไว้เหนือเปลให้เด็กได้มองเพลิน สีที่นำมาทານี้จะหลุดลอกง่าย ไม่ทนทานเหมือนสีที่นำมาในปัจจุบัน

อีกทั้ง ในอดีตไม่นิยมเขียนลวดลายประดับมากนัก จะปล่อยให้เป็นสีธรรมชาติตามวัสดุเสียเป็นส่วนใหญ่ แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีข้าราชการบำนาญท่านหนึ่งได้คิดเขียนลายตกแต่งบนตัวปลาตะเพียนสานและเครื่องประดับด้วยสีน้ำมัน นำออกจำหน่ายแถวย่านสะพานหัน ปรากฏว่าได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก จากนั้นเป็นต้นมา ช่างสานปลาตะเพียนใบลานจึงหันมาทาสีลงบนปลาตะเพียนกันอย่างแพร่หลาย

คติความเชื่อเกี่ยวกับปลาตะเพียนใบลาน

ปลาตะเพียนเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เพราะช่วงเวลาที่ปลาโตเต็มที่จะเป็นช่วงเวลาที่ข้าวในท้องนากำลังตรวงพร้อมเก็บเกี่ยวที่เรียกว่าช่วง “ข้าวใหม่ปลามัน” ด้วยความเชื่อดังกล่าว จึงนิยมนำปลาตะเพียนใบลานแขวนไว้เหนือเปลนอนของเด็ก เพื่อให้เด็กดูเล่น และถือเป็นสิ่งมงคลสำหรับเด็ก แทนการอวยพรให้เด็กเจริญเติบโตมีฐานะมั่งคั่ง สุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์

การแขวนปลาตะเพียนใบลานไว้เหนือเปล จะต้องแขวนให้พอดีกับระดับที่เด็กมองเห็นได้ตรงๆ ไม่ค่อนไปทางหัวนอน หรือค่อนไปทางปลายเท้า จะทำให้เด็กตาไม่ปกติได้ หากเด็กมองปลาตะเพียนใบลานเป็นเวลานานๆ นอกจากนี้ คนโบราณยังเชื่อว่า ถ้าแขวนปลาตะเพียนไปทางหัวนอนมาก จะทำให้เด็กตาซ้อนขึ้น เพราะถูกแม่ซื้อまくวน ซึ่งเป็นความเชื่ออย่างหนึ่งของคนไทยในอดีต

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อว่า ปลาตะเพียนเป็นสิ่งสิริมงคล ทำให้เงินทองไหลมาเทมา บ้างก็เชื่อว่า หากบ้านไหนแขวนปลาตะเพียนไว้หน้าบ้าน จะทำให้บ้านนั้นมั่งมีศรีสุข ทำมาค้าขึ้น นอกจากนี้ปลาตะเพียนยังมีนัยยะที่บ่งบอกถึงความขยันหมั่นเพียรดังคำลงท้ายของชื่อปลาอีกด้วย

๖. ลักษณะเฉพาะที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

การสานปลาตะเพียนใบลานถือเป็นงานหัตถกรรมท้องถิ่นที่ไม่ได้มีพัฒนาการด้านเทคนิคหรือรูปแบบ แตกต่างไปจากอดีตมากนัก มีรายละเอียดเพียงเล็กน้อยที่ได้รับการเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับบริบทของยุคสมัย

๖.๑ วัสดุ อุปกรณ์ ในการสานปลาตะเพียนใบลาน มีดังนี้

๖.๑.๑ ใบลาน

แต่เดิมช่างนิยมใช้ทั้งใบมะพร้าว ใบตาล และใบลาน เป็นวัสดุพื้นฐานในการจักสาน แต่เนื่องจากใบมะพร้าวและใบตาลไม่ค่อยคงทน ต่อมาจึงเปลี่ยนมาใช้ใบลานอ่อนที่ตากแห้งแล้วแทน เพราะมีความคงทนและทำให้ปลาตะเพียนใบลานมีอายุการใช้งานยาวนานกว่า ส่วนใบลานแก่จะไม่สามารถนำมาใช้จักสานได้ เพราะใบกรอบและแตกง่าย

เดิมชาวบ้านตำบลท่าวาสกรีและตำบลภูเขาทอง ใช้ใบลานพื้นเมืองที่มีในท้องถิ่น สานปลาตะเพียน แต่ปัจจุบันไม่มีต้นลานเหลืออยู่แล้ว จึงต้องซื้อวัตถุดิบจากแหล่งอื่น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นใบลานของจังหวัดปราจีนบุรี

๖.๑.๒ เลียด เป็นเครื่องมือที่ใช้เจียนใบลานให้เป็นเส้นตรงและมีขนาดความกว้างเท่ากันตลอดทั้งชิ้นงาน มีลักษณะเป็นแผ่นไม้สองแผ่นประกบติดกันแล้วติดใบมีดไว้ด้านบน เมื่อใช้ต้องนำใบลานมาวางบนร่องไม้แผ่นล่างแล้วทาบแผ่นบนมาประกบ ก่อนจะดึงใบลานให้ได้ขนาดตามต้องการ

ภาพที่ ๑ เลียด ใช้สำหรับเจียนใบลานให้มีขนาดเท่ากัน

๖.๑.๓ กรรไกรและมิด ใช้สำหรับตัดแต่งส่วนประกอบต่างๆ ของปลาตะเพียน

๖.๑.๔ เข็มและด้าย ใช้เย็บส่วนประกอบต่างๆ รวมเข้าไว้ด้วยกันให้เป็นพวง ปัจจุบัน มีการนำลวดเย็บกระดาษมาใช้เย็บ เพื่อให้มีความคงทนแข็งแรงและมีอายุการใช้งานนานขึ้น

๖.๑.๕ สี นิยมใช้น้ำมัน เพราะมีสีสดใส คงทน หาซื้อได้ง่าย สีสันทที่ช่างนิยมใช้ระบายบนตัวปลาตะเพียน ได้แก่ สีแดง สีเหลือง สีส้ม สีเขียว สีน้ำเงิน สีฟ้า และสีขาว ส่วนสีที่นิยมทาบนครีบ เกล็ด และหางปลา ได้แก่ สีทองและสีเงิน เพื่อให้เกิดความแวววาวมากขึ้น ดูสวยงาม และดูคล้ายเกล็ดปลาของจริง

๖.๑.๖ พู่กัน ใช้สำหรับระบายสีและตกแต่งลวดลายตามส่วนต่างๆ ตัวปลา โดยพู่กันที่ใช้ในงานสานปลาตะเพียน นิยมใช้กัน ๓ ประเภท คือ พู่กันปากตัดขนแบน ใช้สำหรับระบายสีพื้นทั่วไป พู่กันปลายมน ใช้สำหรับเขียนลาย และพู่กันปลายแหลมใช้สำหรับวาดลวดลายที่เส้นบางมาก บางทีอาจใช้ไม้เหลาเป็นปลายแหลมแทน

๖.๒ ส่วนประกอบที่สำคัญ

ปลาตะเพียนโบราณที่ใช้เป็นเครื่องแขวน มีส่วนประกอบสำคัญ ได้แก่

๖.๒.๑ กระโจมปลา คือ ส่วนประกอบที่อยู่บนสุดของเครื่องแขวน มีรูปทรงคล้ายดอกไม้หรือรูปดาวแปดแฉก ปลายแฉกแต่ละอันใช้สำหรับห้อยอุบะขนาดเล็ก ส่วนตรงกลางใช้แขวนปลาขนาดใหญ่

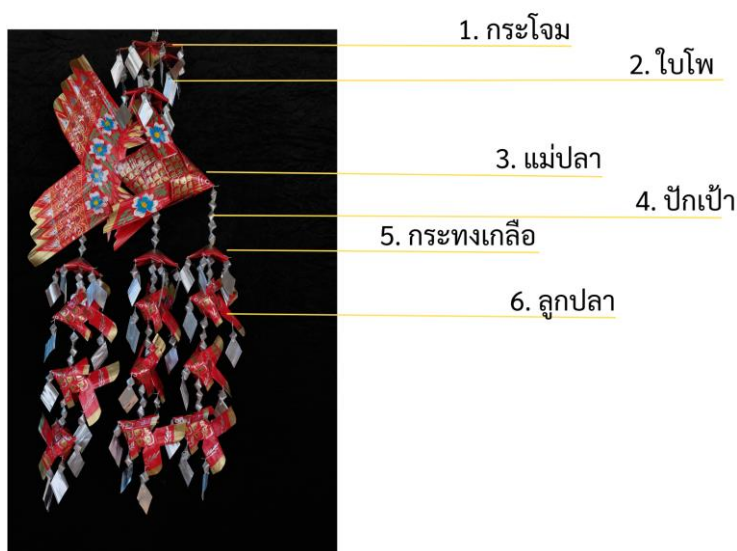
๖.๒.๒ แม่ปลา เป็นปลาขนาดใหญ่ที่สุด จำนวน ๑ ตัว ซึ่งถือว่าเป็นจุดเด่นที่สุดในพวงปลาตะเพียน

๖.๒.๓ กระทงเกลื้อ บางครั้งเรียกว่า “ดาว” เนื่องจากมีลักษณะเหมือนดาวห้าแฉก ใช้สำหรับตกแต่งพวงปลา หรือครอบส่วนบนของลูกปลา

๖.๒.๔ ลูกปลา เป็นปลาขนาดเล็ก รูปร่างเหมือนกับแม่ปลา ในปลาตะเพียนสานพวงหนึ่งมีลูกปลานับจำนวน ๖ ตัว ๙ ตัว ๑๒ ตัว และมากที่สุด ๑๕ ตัว แล้วแต่ความต้องการของผู้ซื้อ

๖.๒.๕ ปักเป้าหรือเม็ดปักเป้า มีลักษณะคล้ายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนขนาดเล็ก ใช้สำหรับร้อยเชื่อมโยงให้เป็นสาย เพื่อเชื่อมโยงส่วนประกอบทุกส่วนต่อกัน โดยไม่ให้เห็นเส้นด้ายที่ใช้ในการร้อยเรียง

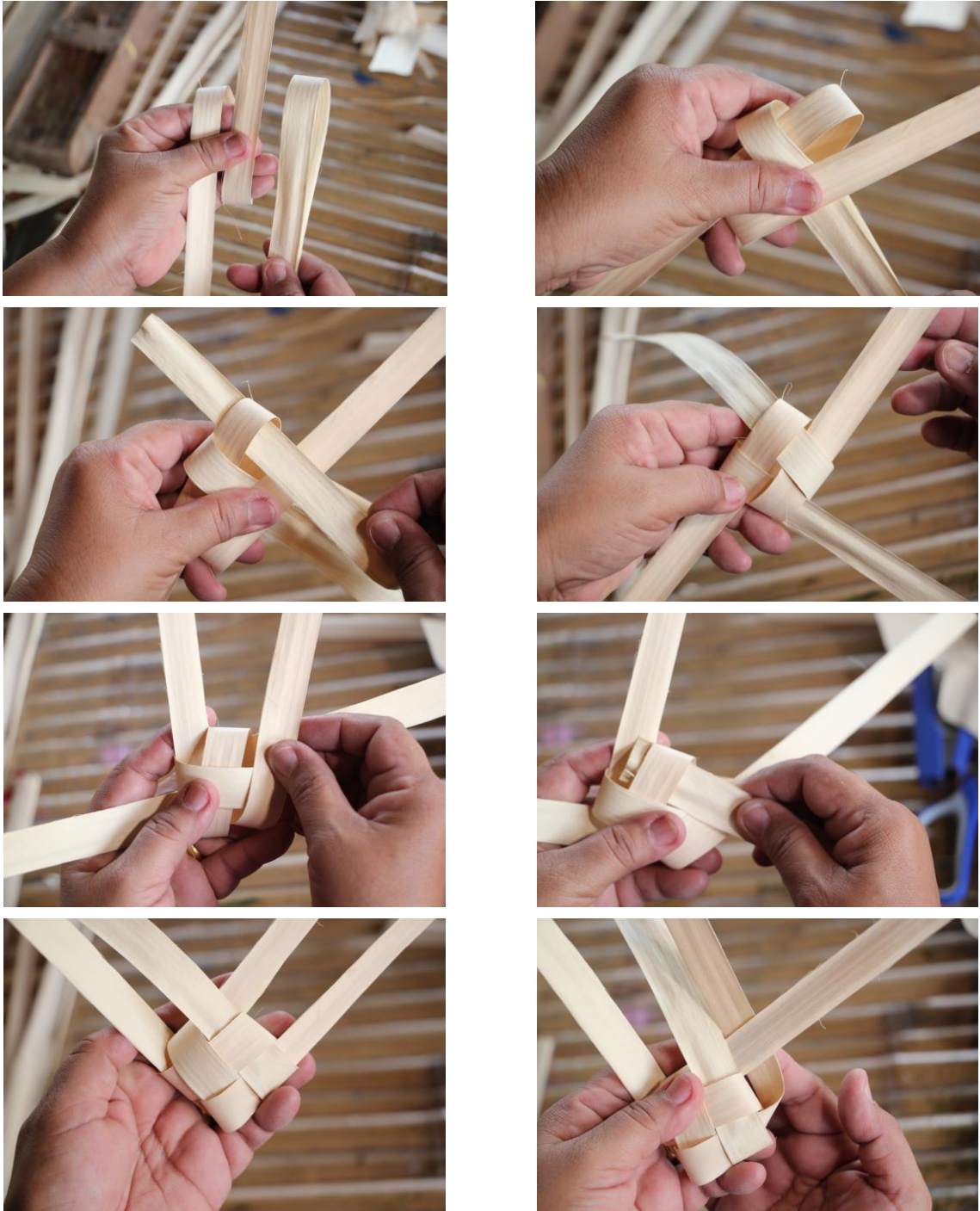
๖.๒.๖ ใบโพ มีลักษณะเป็นแผ่นแบนตัดเป็นรูปคล้ายใบโพ น้ำหนักเบา ใช้สำหรับตกแต่งกระโจมปลาให้เกิดความสวยงามเมื่อลมพัดผ่าน

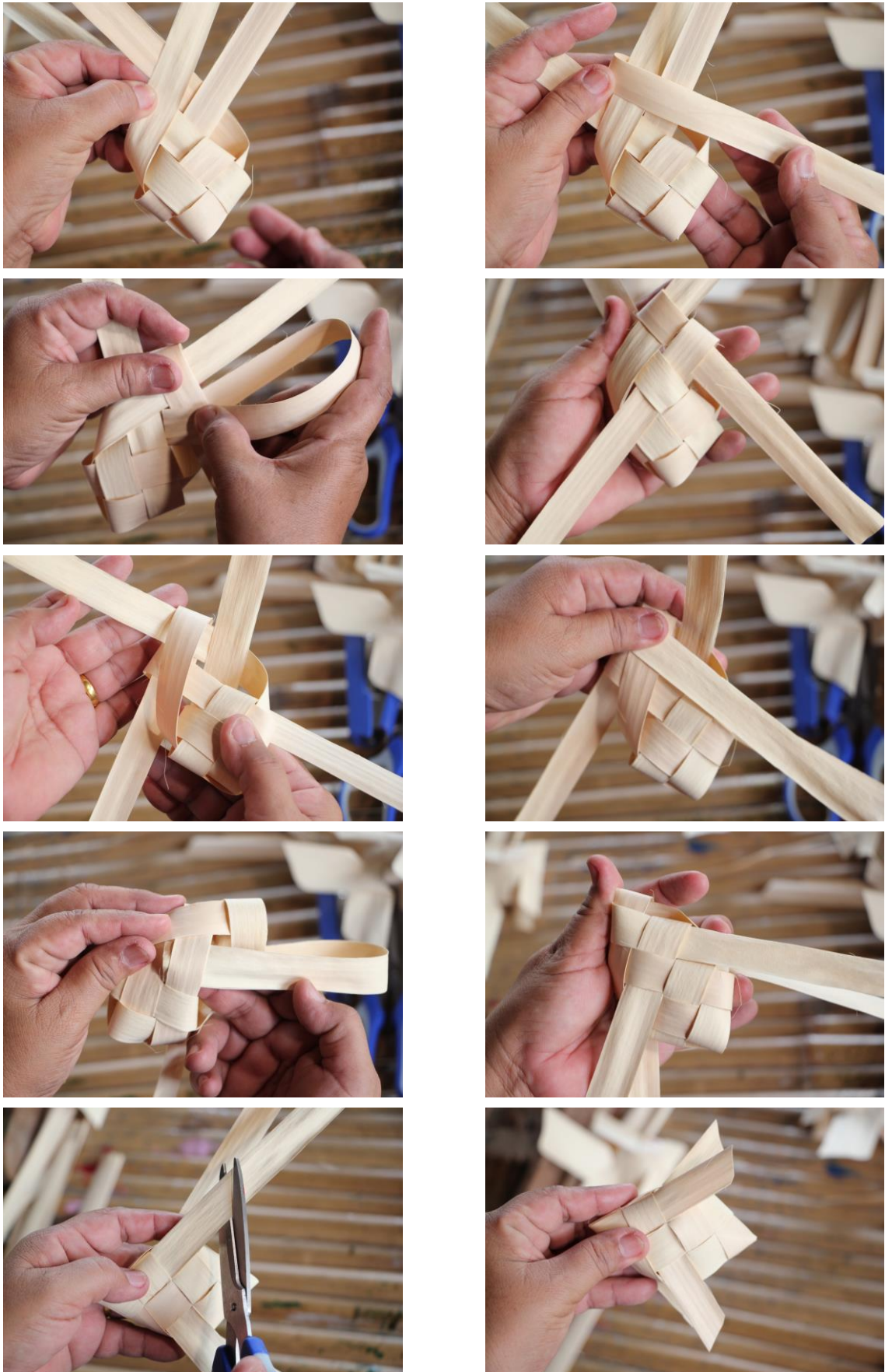
ภาพที่ ๒ ส่วนประกอบของปลาตะเพียนโบราณ

๖.๓ ขั้นตอนการสานปลาคะเพียนใบลาน

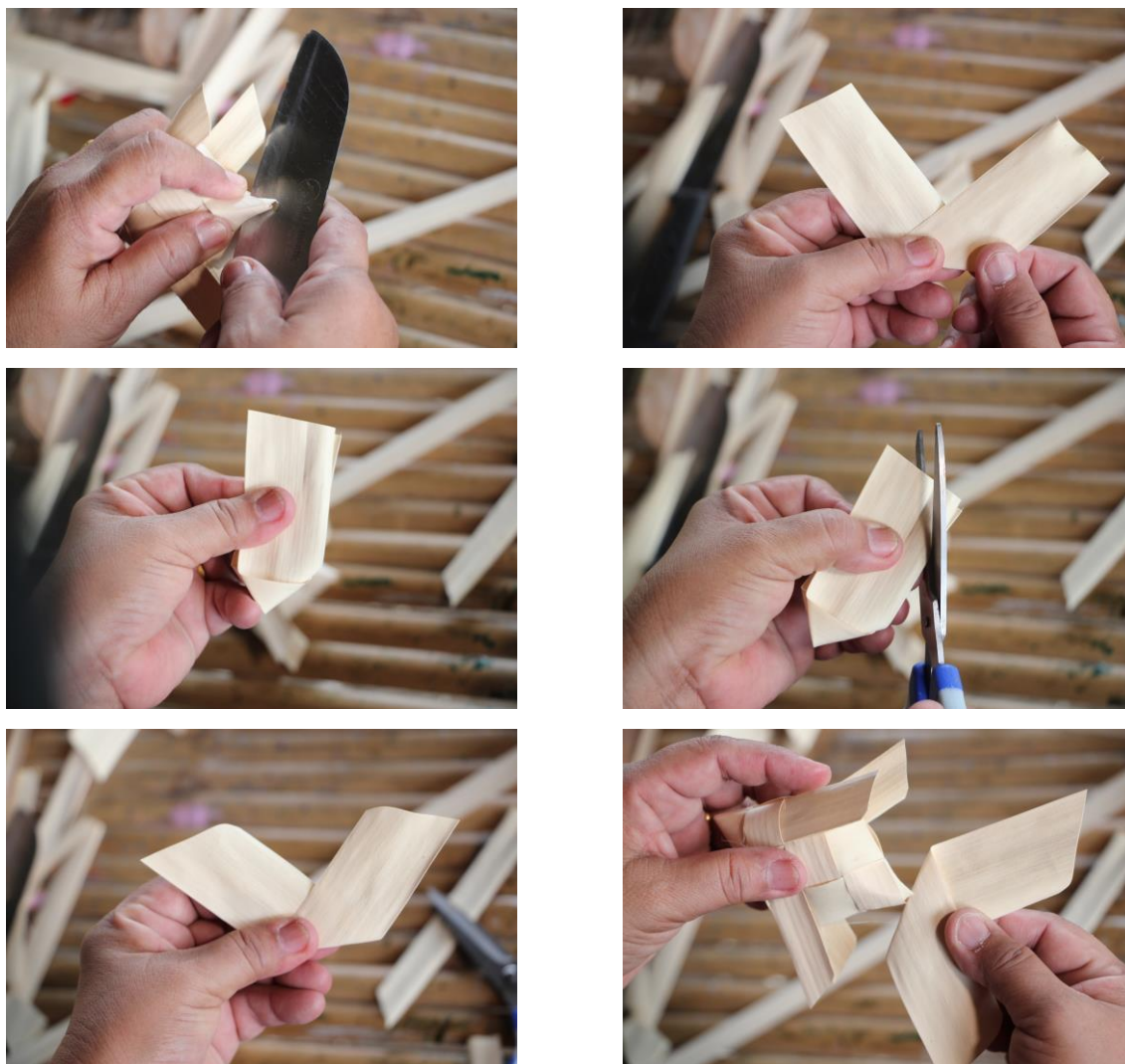
เริ่มต้นจากการสานแม่ปลาคะเพียนขนาดใหญ่ก่อน เพราะเป็นส่วนสำคัญที่สุด ช่างจักสานจะใช้ใบลานอ่อนที่ตากแห้งแล้วนำมา “ชักเลียด” ตัดแต่งให้เป็นเส้นตรง มีขนาดเท่ากันทุกเส้น การสานแม่ปลาคะเพียนจะใช้ใบลานสองเส้นมาสานเป็นตัวปลา เสร็จแล้วจะให้มิดผ้าตรงส่วนกันเป็นช่องสำหรับต่อหางปลา การสานปลาคะเพียนช่างจักสานต้องอาศัยฝีมือและความชำนาญอย่างมาก เนื่องจากแต่ละขั้นตอนจำเป็นต้องดึงใบลานให้ตึงอยู่เสมอ ชิ้นงานที่เสร็จสมบูรณ์จึงจะสวยงาม

ภาพที่ ๓ แสดงลักษณะการสานปลาคะเพียน ๑

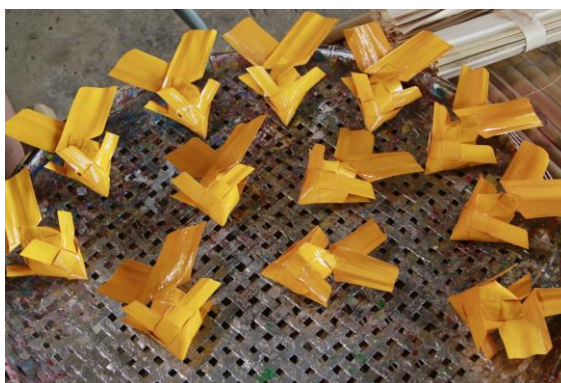
ภาพที่ ๔ แสดงลักษณะการสานปลาดตะเพียน ๒

ภาพที่ ๕ แสดงลักษณะการสานปลาตะเพียน ๓

๖.๔ การระบายสีไล่ลวดลาย

การระบายสีตัวปลาตะเพียนโบราณ แม้ว่าแต่เดิมช่างในอดีตนิยมใช้สีรงหรือสีเหลือง โดยนำปลาทั้งตัวลงไปต้มเพื่อย้อมสี ก่อนจะเปลี่ยนมาใช้สีระบายพื้นผิวตัวปลาแทนในเวลาต่อมา โดยนิยมใช้สีน้ำมันเนื่องจากมีให้เลือกหลายเฉด ช่วยเพิ่มสีสันให้ตัวปลาสวยงาม ดูทันสมัยตามความนิยมของผู้บริโภค และเพื่อลบลบรอยตำหนิต่างๆ บนโบราณที่อาจหลงเหลือมาจากกระบวนการสาน การทาสีนั้นช่างจะเลือกทาสีเดียวกันทุกชิ้นส่วน จากนั้นจะทิ้งเอาไว้ประมาณหนึ่งวันเพื่อรอให้สีแห้งสนิท

ภาพที่ ๖ ตัวปลาที่ลงสีพื้นด้วยสีเหลือง ทิ้งไว้ให้สีแห้งสนิท

เมื่อสีแห้งดีแล้ว จึงเขียนลวดลายตกแต่ง ลวดลายที่ช่างเขียนบนตัวปลาไม่มีรูปแบบแน่นอนตายตัว ไม่มีแบบอย่างยึดถือสืบต่อกันมาแต่โบราณ แต่ช่างจะยึดความเหมือนธรรมชาติเป็นหลักโดยคิดประดิษฐ์ใส่ลวดลายลงไป การเขียนลวดลายจะใช้พู่กันชนิดกลมปลายแหลมขนาดเล็ก มักนิยมใช้สีทองและสีเงินมาเขียน โดยเฉพาะช่วงเกล็ดและหาง จะช่วยให้ตัวปลาโดยรวมเกิดความงาม สวยเด่นสะดุดตา

ภาพที่ ๗ การเขียนลวดลายลงบนตัวปลา

๖.๕ การประกอบเป็นเครื่องแขวน

ชิ้นส่วนที่เสร็จเรียบร้อยแล้วจะนำมาร้อยรวมกันด้วยเส้นด้ายหรือเอ็น เริ่มตั้งแต่กระโจมปลา แล้วร้อยปักเข้าตัวเชื่อมระหว่างแม่ปลากับลูกปลา ตกแต่งด้วยใบโพเพื่อเพิ่มความสวยงาม เป็นพวงขนาดต่างๆ ขึ้นอยู่กับการออกแบบของช่าง โดยพวงปลาแต่ละขนาดจะเรียกตามจำนวนลูกปลา เช่น ปลาลูกหก ปลาลูกเก้า ปลาลูกสิบสอง ยิ่งพวงเครื่องแขวนมีจำนวนลูกปลามากเท่าไร ยิ่งลมพัดผ่านก็ยิ่งเกิดความพลิ้วไหวมากขึ้น จนดูคล้ายฝูงปลาน้อยใหญ่กำลังแหวกว่ายอยู่กลางอากาศอย่างสนุกสนาน

ภาพที่ ๘ ปลาทะเพียนใบลาน ลูก ๙ ตัว

ส่วนที่ ๒ คุณค่าและบทบาทของวิถีชุมชนที่มีต่อมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๑. คุณค่าของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมที่สำคัญ

๑) ด้านประโยชน์ใช้สอย

แรกเริ่มปลาดะเพียนโบราณถูกนำมาใช้เป็นเครื่องแขวนสำหรับเด็ก โดยแขวนไว้เหนือเปลให้เด็กดูเล่น ต่อมาประโยชน์ใช้สอยดังกล่าวนั้นได้ปรับเปลี่ยนไป โดยปลาดะเพียนโบราณเป็นที่รู้จักในฐานะของที่ระลึกและเครื่องเรือนเครื่องประดับ เนื่องจากความสวยงามและเป็นงานหัตถกรรมพื้นบ้านที่เป็นงานฝีมือที่มีเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะตัว จึงทำให้นิยมนำไปใช้เป็นเครื่องแขวนประดับอาคารบ้านเรือน ร้านค้า สำนักงาน ให้มีความสวยงาม

๒) ด้านเศรษฐกิจ

ชาวชุมชนท่าวาสุกกรี และชุมชนภูเขาทองได้นำภูมิปัญญาการสานปลาดะเพียนที่สืบทอดมาจากรบรรพบุรุษมาประกอบเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริม ผลิตเป็นสินค้าที่กลายเป็นตัวแทนหรือเอกลักษณ์ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา สร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน

๓) ด้านสัญลักษณ์

ปลาดะเพียนเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เพราะมีปลาดะเพียนอยู่ชุกชุมตามแม่น้ำลำคลองหรือตามทีลุ่มมีน้ำขังตลอดปีในภาคกลางของประเทศไทย และช่วงเวลาทีปลาโตเต็มทีจะเป็นช่วงเวลาทีข้าวในท้องนากำลังตรวงพร้อมเก็บเกี่ยวทีเรียกว่าช่วง “ข้าวใหม่ปลามัน” ซึ่งนอกจากจะเป็นสัญลักษณ์แสดงความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติแล้ว ในด้านความเชื่อเรื่องความเป็นสิริมงคลนั้น เชื่อว่าถ้าแขวนปลาดะเพียนโบราณไว้เหนือเปลนอนของเด็ก จะทำให้เด็กเจริญเติบโต สุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ ขยันขันแข็งมีความพากเพียรเจริญก้าวหน้า ถ้าแขวนไว้ที่ร้านค้าก็เชื่อว่าจะทำให้การค้ารุ่งเรือง เงินทองไหลมาเทมา ถ้าแขวนไว้ตามบ้านเรือน ก็จะทำให้บ้านนั้น มีความมั่งมีศรีสุข ร่ำรวยเงินทอง และสงบร่มเย็น

นอกจากนี้ ปลาดะเพียนโบราณยังถูกสื่อความหมายถึง ศิลปวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา และสัญลักษณ์ของความเป็นไทย ถูกนำไปใช้เป็นสัญลักษณ์ของเทศกาลงานสำคัญ ทั้งระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ

๒. บทบาทของชุมชนที่มีต่อมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๑) การจัดกิจกรรมของหน่วยงานราชการในโอกาสทีมีพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่พระเจ้าหลานเธอ พระองค์เจ้าทีปังกรรัศมีโชติ พ.ศ. ๒๕๔๘ ทีให้ประชาชนคนไทยร่วมสานปลาดะเพียนร้อยเป็นโมบายแขวนประดับไว้ที่หน้าบ้าน หรือห้างร้านเพื่อถวายพระพร นับเป็นบทบาทหนึ่งทีสำคัญของปลาดะเพียนโบราณ ศิลปะและภูมิปัญญาของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ทีปรากฏให้คนในสังคมไทยและทั่วโลกได้รู้จักปลาดะเพียนโบราณมากยิ่งขึ้น

๒) ชุมชนภูเขาทองได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน “กลุ่มจักสานปลาดะเพียนโบราณ” ขึ้นเพื่อบริหารภูมิปัญญาและงานหัตถกรรมท้องถิ่น และส่งเสริมอาชีพให้กับคนในชุมชน

๓) ปี พ.ศ. ๒๕๖๓ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) เผยแพร่ภาพยนตร์โฆษณาชุด “Best Wishes (Pla-Ta-Pian)” เพื่อส่งความหวังและกำลังใจให้กับผู้คนทั่วโลกทีต้องเผชิญสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา ๒๐๑๙ (COVID-19) เพื่อให้ผ่านสถานการณ์อันเลวร้ายนี้ไปด้วยกัน

ภาพยนตร์โฆษณาชุด “Best Wishes (Pla-Ta-Pian)” ใช้ “ปลาตะเพียนสาน” ซึ่งเป็นอีกหนึ่งสัญลักษณ์ของประเทศไทยที่ส่งคำอวยพรและความปรารถนาดีสู่ผู้คนทั่วโลกให้มีสุขภาพแข็งแรงและผ่านพ้นวิกฤติไปได้ ปลาตะเพียนสานหรือปลาตะเพียนใบลานนี้เป็นภูมิปัญญาและมรดกทางวัฒนธรรมของคนไทยมาแต่โบราณ โดยเชื่อว่าปลาตะเพียนเป็นสิ่งที่เปี่ยมสิริมงคลมีความหมายสื่อถึงความอุดมสมบูรณ์ ความอดทน ความแข็งแรง เพราะปลาตะเพียนสามารถอยู่ได้ในแหล่งน้ำต่างๆ โดยแต่นานมาผู้ใหญ่มักจะแขวนพวงปลาตะเพียนสานไว้เหนือเปลนอนของเด็กเสมือนเป็นการอวยพรให้เติบโตอย่างสมบูรณ์ แข็งแรง และมีฐานะมั่งคั่งอีกด้วย

ส่วนที่ ๓ มาตรการในการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

๑. โครงการ กิจกรรมที่มีการดำเนินงานของรายการมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

☒ การศึกษา วิจัย (ระบุวิธีดำเนินงาน พื้นที่ ชุมชน ระยะเวลา และงบประมาณ)

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม “ปลาตะเพียนใบลาน” มีผู้สนใจศึกษาค้นคว้ามาก มีผลงานวิจัย

ผลการศึกษา เช่น

- เอนก รักเงิน. วิสาหกิจชุมชนปลาตะเพียนสาน : การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคนมุสลิมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๖.

- บุญส่ง เรศสันเทียะ. ปลาตะเพียนใบลาน : ศิลปะและภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กับความอยู่รอดกับระบบการตลาดแบบเสรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. ๒๕๕๓.

- สุจิตราพร โพธิ์ประดิษฐ์. หัตถกรรมการสานใบลานปลาตะเพียน : กรณีศึกษาชาวบ้านตำบลท่าวาสุกรี และตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๕๗.

- นิติรัฐ เอี่ยมสำอางค์. การพัฒนาเครื่องเรือนจากแนวความคิดปลาตะเพียนใบลาน. การค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์ ภาควิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๖.

☒ การสืบสานและถ่ายทอด (ระบุวิธีดำเนินงาน พื้นที่ ชุมชน ระยะเวลา และงบประมาณ)

- งานหัตถกรรมปลาตะเพียนสานบรรจุอยู่ในหลักสูตรท้องถิ่นและสาระการเรียนรู้ท้องถิ่นของสถานศึกษาในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยาจัดกิจกรรมสาธิตและจำหน่ายปลาตะเพียนใบลานอย่างต่อเนื่อง

- กลุ่มจักสานปลาตะเพียนใบลานเป็นแหล่งจำหน่ายและถ่ายทอดภูมิปัญญาปลาตะเพียนใบลาน โดยได้เปิดโอกาสให้นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติได้เข้ามาศึกษาวิธีการสานปลาตะเพียน ทำให้นักท่องเที่ยวเข้าใจเข้าใจมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น อีกทั้งตอบสนองกระแสการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่กำลังเป็นที่นิยมในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมาได้เป็นอย่างดีอีกด้วย

☒ การพัฒนาต่อยอดมรดกภูมิปัญญา (ระบุวิธีดำเนินงาน พื้นที่ ชุมชน ระยะเวลา และงบประมาณ)

- สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา ดำเนินโครงการพัฒนาและยกระดับผลิตภัณฑ์ชุมชน โดยเลือกพัฒนาผลิตภัณฑ์ปลาตะเพียนโบราณ สร้างสรรค์เป็นงานหัตถกรรมในรูปแบบใหม่ที่ยังคงรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมเอาไว้ได้อย่างครบครัน

- กลุ่มจักสานปลาตะเพียนโบราณได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีความทันสมัยมากขึ้น ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการสร้างสรรค์ลวดลายใหม่ๆ ลงบนตัวปลา จากเดิมมีกาวดลวดลายเป็นรูปเกล็ดปลาเท่านั้น เริ่มมีการออกแบบลวดลายตามจินตนาการ หรือประยุกต์ใช้เอกลักษณ์ต่างๆ ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยามาพัฒนาเป็นลวดลายเชิงสัญลักษณ์ เช่น โบราณสถานสำคัญ ดอกโสน ดอกไม้ประจำจังหวัด

ในแง่ความหลากหลายของผลิตภัณฑ์ ทางกลุ่มได้ดัดแปลงรูปแบบปลาตะเพียนโบราณจากวงเครื่องแขวนขนาดใหญ่ให้เป็นวงกุญแจชิ้นเล็กๆ เพื่อให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจซื้อได้ง่ายขึ้น หรือการพัฒนาเป็นปลาตะเพียนที่มีกลิ่นหอม เหมาะกับการนำไปแขวนในที่พักอาศัย หรือในรถยนต์

๒. มาตรการส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอื่นๆ ที่คาดว่าจะดำเนินการในอนาคต

๑) มาตรการด้านวิชาการ สนับสนุนให้มีการเก็บรวบรวมองค์ความรู้ปลาตะเพียนโบราณ และนำไปสร้างระบบสารสนเทศที่ประชาชนสามารถเข้าถึงได้สะดวกเพื่อสืบค้นข้อมูล เกี่ยวกับมรดกภูมิปัญญางานช่างฝีมือปลาตะเพียนโบราณ

๒) มาตรการด้านการพัฒนาบุคลากร ต้องส่งเสริมให้ประชาชนในพื้นที่ตระหนักถึงคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น ส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเพื่อให้ประชาชนมีส่วนร่วม และเพิ่มรายได้

๓) มาตรการด้านงบประมาณ หน่วยงานราชการที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น จัดสรรงบประมาณสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมสืบสาน ถ่ายทอด ต่อยอดภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมปลาตะเพียนโบราณ ตลอดจนให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนด้วย

๔) มาตรการด้านกลไกการทำงาน จัดให้มีการสร้างเครือข่ายเพื่อร่วมกันเฝ้าระวัง อนุรักษ์ ส่งเสริมมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม จัดทำแผนการส่งเสริม สืบสาน ถ่ายทอดและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมปลาตะเพียนโบราณ บรรจุในแผนงานขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

๓. การส่งเสริม สนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ หรือภาคเอกชน หรือภาคประชาสังคม (ถ้ามี)

กระทรวงวัฒนธรรม มีพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม พ.ศ. ๒๕๕๙ เพื่อส่งเสริมและรักษามรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมอันเป็นสมบัติล้ำค่าที่ได้มีการสร้างสรรค์ ส่งสม ปลูกฝัง และสืบทอดในชุมชนจากคนรุ่นหนึ่งมายังคนอีกรุ่นหนึ่งได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืนสืบไป

ส่วนที่ ๔ สถานภาพปัจจุบัน

๑. สถานะการคงอยู่ของมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

☒ มีการปฏิบัติอย่างแพร่หลาย

☐ เสี่ยงต่อการสูญหายต้องได้รับการส่งเสริมและรักษาอย่างเร่งด่วน

☐ ไม่มีการปฏิบัติอยู่แล้วแต่มีความสำคัญต่อวิถีชุมชนที่ต้องได้รับการฟื้นฟู

๒. สถานภาพปัจจุบันของการถ่ายทอดความรู้และปัจจัยคุกคาม

สถานภาพปัจจุบัน

ปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวิถีชีวิตของผู้คนทำให้ความนิยมแขวนปลาตะเพียนใบลานเหนือเปลเด็ก หรือแขวนประดับตกแต่งบ้านเรือนเริ่มลดน้อยลงจนเลือนหายไปจากสังคมไทย หากแต่ช่างจักสานปลาตะเพียนใบลานก็ยังคงพยายามอนุรักษ์และสืบทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษเอาไว้ พัฒนาต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ที่สวยงามและทันสมัย เป็นสินค้าของฝากของที่ระลึกที่นิยมทั้งในกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวไทยและชาวต่างชาติ จนได้รับการยอมรับให้เป็นสัญลักษณ์ของจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปัจจัยคุกคาม

ปัจจุบัน วัตถุดิบสำคัญในการสานปลาตะเพียนใบลาน คือใบลาน หายากและมีราคาสูงขึ้น ทำให้การผลิตปลาตะเพียนใบลานมีต้นทุนที่สูงขึ้น และอาจนำไปสู่การเลิกผลิตงานหัตถกรรมจากใบลานได้ในที่สุด อีกประการหนึ่งคืองานจักสานปลาตะเพียนใบลานนั้นยังคงทำกันอยู่เฉพาะในครอบครัวเท่านั้น จึงมีความเป็นไปได้ว่าในอนาคตหากหมดยุคนี้แล้ว งานหัตถกรรมสานปลาตะเพียนใบลานก็คงจะไม่มีผู้สืบทอด ต้องสูญหายไป

๓. รายชื่อผู้สืบทอดหลัก(เช่น บุคคล กลุ่มคน เป็นต้น)

รายชื่อบุคคล/หัวหน้าคณะ/ กลุ่ม/สมาคม/ชุมชน	อายุ/อาชีพ	องค์ความรู้ด้านที่ได้รับ การสืบทอด/จำนวนปีที่ สืบทอดปฏิบัติ	สถานที่ติดต่อ/โทรศัพท์
นางพริยา เรืองกิจ (ประธานกลุ่มจักสานปลา ตะเพียนใบลาน)	๕๘ ปี	๓๕ ปี	เลขที่ ๑๓ หมู่ ๑ ตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา โทร.๐๘ ๙๘๐๙ ๙๕๓๒
นายสมบัติ เจตน์	๒๖ ปี	๑๐ ปี	โทร. ๐๘ ๘๕๐๑ ๕๘๔๒
นางสาวปานศิริ เรืองกิจ	๕๓ ปี	๒๐ ปี	โทร. ๐๙ ๘๓๙๕ ๓๒๕๙
นางสาวนันทยา เนตรทิพย์	๒๓ ปี	๑๐ ปี	โทร. ๐๙ ๔๙๒๐ ๖๒๖๗
นางบังอร ประสงค์	๖๗ ปี	๑๐ ปี	โทร. ๐๖ ๕๖๑๗ ๘๔๙๓
นางสาวอุดม มัจฉาชีพ	๕๐ ปี	๒๐ ปี	โทร. ๐๖ ๓๘๘๑ ๔๓๒๓
นางนัตยา โตสอาด	๖๕ ปี	๓๐ ปี	โทร. ๐๖ ๒๕๑๙ ๑๒๖๔
นางอารีชะฮ์ เอี่ยมมัสกชี	๖๔ ปี	๒๐ ปี	โทร. ๐๘ ๙๙๐๐ ๕๔๔๖
นางอุษา สุขพอดี้	๕๕ ปี	๑๐ ปี	โทร. ๐๘ ๕๑๓๑ ๓๖๒๗
นางมาเรียม นิมา	๕๘ ปี	๑๐ ปี	โทร. ๐๘ ๑๘๐๐ ๓๗๓๐
นายวิสิทธิ์ กระจ่างวี	๗๕ ปี	๖๐ ปี	เลขที่ ๔๓/๓ หมู่ ๓ ตำบลประตู่ชัย อำเภอพระนครศรีอยุธยา

ส่วนที่ ๕ การยินยอมของชุมชนในการจัดทำรายการเบื้องต้นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม

(ไม่จำกัดจำนวน)

ชื่อ-สกุล นางพริยา เรืองกิจ ประธานกลุ่มจักสานปลาทะเพียนใบลาน

ที่อยู่ เลขที่ ๑๓ หมู่ ๑ ตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐

โทร.๐๘ ๙๘๐๙ ๙๕๓๒

ขอรับรองข้อมูลตามเอกสารคำขอเสนอฯ และยินยอมให้เปิดเผยข้อมูลและนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป

ลงชื่อ พริษา เรืองกิจ

(นางพิรยา เรืองกิจ)

วันที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๖๖

ส่วนที่ ๖ ภาคผนวก

๑. เอกสารอ้างอิง

- เอนก รักเงิน. วิสาหกิจชุมชนปลาตะเพียนสาน : การสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มคนมุสลิมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๖.

- บุญส่ง เรศสันเทียะ. ปลาตะเพียนโบราณ : ศิลปะและภูมิปัญญาชาวบ้านในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา กับการอยู่รอดกับระบบการตลาดแบบเสรี. วิทยานิพนธ์หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. ๒๕๕๓.

- สุจิตราพร โพธิ์ประดิษฐ์. หัตถกรรมการสานโบราณปลาตะเพียน : กรณีศึกษาชาวบ้านตำบลท่าวาสุกรี และตำบลภูเขาทอง อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๕๗.

- นิติรัฐ เอี่ยมสำอางค์. การพัฒนาเครื่องเรือนจากแนวความคิดปลาตะเพียนโบราณ. การค้นคว้าอิสระปริญญาศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์ ภาควิชาการออกแบบผลิตภัณฑ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๖.

- ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์, ผู้เรียบเรียง. พระนครศรีอยุธยา แหล่งเรียนรู้งานช่างพื้นบ้าน. กรุงเทพฯ : กลุ่มงานนโยบายและแผน ศาสนา ศิลปะ และวัฒนธรรม สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๕๕.

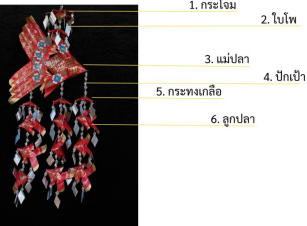
- สถาบันอยุธยาศึกษา. แหล่งเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น พระนครศรีอยุธยา-อ่างทอง. พระนครศรีอยุธยา : สถาบันอยุธยาศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๖๔.

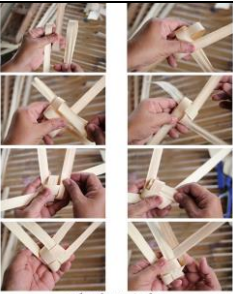
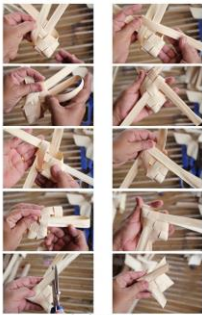
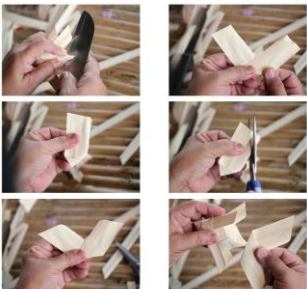
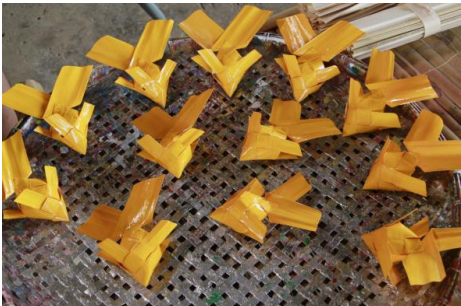
- กรมศิลปากร. ปกิณกศิลปวัฒนธรรม เล่มที่ ๒๘ พระนครศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๖๕.

๒. บุคคลอ้างอิง

- นางพริยา เรืองกิจ ช่างจักสานปลาตะเพียนโบราณ/ประธานกลุ่มจักสานปลาตะเพียนโบราณ

๓. รูปภาพ พร้อมคำอธิบายได้ภาพ จำนวน ๑๐ ภาพ

ลำดับที่	ภาพ	คำอธิบาย
๑		เลียด ใช้สำหรับเจียนโบราณให้มีขนาดเท่ากัน
๒		ส่วนประกอบของปลาตะเพียนโบราณ

ลำดับที่	ภาพ	คำอธิบาย
๓		แสดงลักษณะการสานปลาตะเพียน ๑
๔		แสดงลักษณะการสานปลาตะเพียน ๒
๕		แสดงลักษณะการสานปลาตะเพียน ๓
๖		ตัวปลาที่ลงสีพื้นด้วยสีเหลือง ทิ้งไว้ให้สีแห้งสนิท
๗		การเขียนลวดลายลงบนตัวปลา

ลำดับที่	ภาพ	คำอธิบาย
๘		ปลาทะเพียนโบราณ ลูก ๙ ตัว

๔. ข้อมูลภาพถ่าย ข้อมูลภาพเคลื่อนไหว หรือข้อมูลเสียง (ระบุประเภทของสื่อที่แนบมาพร้อมคำอธิบาย)

☒ ข้อมูลภาพถ่าย ได้แก่

☒ ข้อมูลภาพเคลื่อนไหว ได้แก่

☐ ข้อมูลเสียง ได้แก่

๕. ข้อมูลผู้เสนอ

ชื่อ-สกุล นางสาวสุณิสา โกศินานนท์ ตำแหน่ง นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการพิเศษ

รักษาราชการแทนวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

หน่วยงาน สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ถนนสายเอเชีย ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๓๕๓๓ ๖๘๘๒-๓ โทรสาร ๐ ๓๕๓๓ ๖๘๘๑

อีเมล ayutthayaculture@gmail.com

๖. ข้อมูลผู้ประสานงาน

นางสาวเกศินี วงษ์มาก ตำแหน่ง นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ถนนสายเอเชีย ตำบลคลองสวนพลู อำเภอพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๐๐๐

โทรศัพท์ ๐ ๓๕๓๓ ๖๘๘๒-๓ โทรสาร ๐ ๓๕๓๓ ๖๘๘๑

โทรศัพท์มือถือ ๐๘ ๑๘๗๔ ๓๒๓๘

อีเมล kesinee.w30@gmail.com
